

Любов Корнійчук

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА» ЯК ДЖЕРЕЛО ЗНАНЬ ПРО УКРАЇНУ В СВІТІ

У статті висвітлено особливості видання «Енциклопедії українознавства», труднощі, що виникали перед редколегією, а також причини появи англomовної «Енциклопедії українознавства» та «Енциклопедії Сучасної України». Автор підкреслює значення появи енциклопедії як важливого джерела знань про Україну в світі.

Ключові слова: «Енциклопедія українознавства», енциклопедичне гасло, редакційна колегія, Володимир Кубійович.

The article shows the peculiarities of «Encyclopedia of Ukraine» publication, the editorial board's difficulties, the reasons of the English versions «Encyclopedia of Ukraine» and «Encyclopedia of Modern Ukraine». The author emphasizes the importance of the appearance of the encyclopedia as an important source of knowledge about Ukraine in the world.

Key words: «Encyclopedia of Ukraine», encyclopedic slogan, editorial board, Volodymyr Kubyiovych.

Варто зазначити, що впродовж функціонування НТШ в Європі його головним науково-видавничим проектом була підготовка до видання «Енциклопедії українознавства». Вчені в діаспорі вважали своїм обов'язком дослідження проблем, пов'язаних із потребами рідного народу, надаючи їм пріоритет перед іншими, а також популяризацію історії України у світі. У післявоєнний час в українських наукових колах за кордоном виник задум видання довідника з українознавства. Ним стала «Енциклопедія українознавства», що мала виконати три завдання: по-перше, вона мала стати довідником українознавства для українського населення й осіб українського походження, що живуть у діаспорі; по-друге, стати джерелом знання про Україну й український народ для «чужинців»; по-третє, стати джерелом правдивої інформації про минуле і сучасне України для українців на рідних землях [11, с. 682].

Історію видання енциклопедії можемо знайти у монографії О. Шаблія «Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення» [24], праці «Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі» [18], спогадах В. Кубійовича [10], статтях А. Жуковського [5], М. Железняка [3], І. Краснодемської [9], а також у замітках «Вістей із Сарселю» [17; 19]. Згадані дослідження допомагають розкрити основні етапи підготовки та видання «Енциклопедії українознавства», а також причини появи доопрацьованого англomовного видання енциклопедії.

Робота над «Енциклопедією українознавства» була розпочата 1948 р. Її проект був напрацьований В. Кубійовичем і затверджений на загальних зборах НТШ в Європі 1947 р. Погоджено, що головним редактором «Енциклопедії українознавства» мали стати З. Кузеля та В. Кубійович. План праці над енциклопедією було обговорено й ухвалено на з'їзді в Берхтесгадені. Після довгих обговорень було визначено характер «Енциклопедії українознавства»: «Це мала бути не загальна українська енциклопедія, але виключно енциклопедія українознавства і мала складатись з двох частин: першої загальної – своєрідного підручника українознавства... і другої, спеціальної, яка є енциклопедичним словником всього українознавчого матеріалу, що подається в алфавітному порядку» [24, с. 145]. Варто також додати, що важливим завданням редакції енциклопедії було залучення до написання статей українських науковців діаспори. Так, зокрема, в листі В. Кубійовича до митрополита Іларіона (Івана Огієнка) від 9 червня 1948 р. знаходимо інформацію про залучення останнього до редагування «Енциклопедії українознавства» та до співпраці у журналі НТШ в Європі «Сьогодні і минуле» [15, с. 302], а З. Кузеля в листі до митрополита від 2 квітня 1948 р. просив написати статтю до енциклопедії, присвячену історії українського друкарства [15, с. 305] тощо.

На початку 1949 р. з'явився перший зошит, а в травні 1952 р. був закінчений друк першої, загальної частини «Енциклопедії українознавства» (далі – «ЕУ-1»). «ЕУ-1» з'явилася у трьох томах, накладом три тисячі примірників, які розійшлися впродовж семи-восьми років після появи третього тому [6, с. 58]. Оскільки «ЕУ-1» на початку 1950-х років уже була дещо застарілою і не відповідала тогочасним науковим потребам, то виникла необхідність її перевидати. Друга серія – словникова «Енциклопедія українознавства» (далі – «ЕУ-2») в алфавітній формі доповнює і поглиблює зміст, поданий у першій частині. Зокрема, до «ЕУ-2» включено відомості з таких галузей знань, як

нумізматика, геральдика, філателістика, а також відомості про місцеве господарство та розвиток природничих наук в Україні. У цій частині застосовано регіональний підхід, тут викладено інформацію про окремі історичні природно-географічні регіони з їхніми особливостями, а також про українську еміграцію і про зв'язки різних країн та народів з Україною [1, с. 2]. Головним редактором «ЕУ-2» був В. Кубійович, до редколегії входили відомі українські науковці – В. Голубничий, А. Жуковський, І. Кошелівець, Б. Кравців, В. Маркус, О. Оглобин, Н. Полонська-Василенко, М. Стахів, А. Фіголь, М. Чубатий, Ю. Шевельов.

Першим етапом роботи над «ЕУ-2» було створення картотеки статей, що мали бути згодом опрацьовані. Це мала бути картотека двох видів – за алфавітом і за змістом. Джерелом для її укладання були українознавчі статті в «Українській загальній енциклопедії», а також у радянських і польських енциклопедіях, матеріали «ЕУ-1», підручники з українознавства, періодика, що виходила у 1918 – 1941 рр. На першій стадії роботи двадцять тисяч зібраних гасел було поділено за розміром (висвітлення всіх тем мало становити дві тисячі сторінок тексту). У процесі роботи допрацьовувалися нові статті. Після підготовчого етапу розпочався етап остаточного опрацювання гасел.

До головної редакції статті надходили в незавершеній формі, а тому потребували доопрацювання і перевірки матеріалу, що вимагало значних зусиль. Для написання гасел авторами, які не були спеціалістами з окремих тем, процес підготовки був таким: «...перший варіант, що потрапляв до головної редакції, після першої мовної редакції іде на рецензію до знавців даної проблеми; посилаються записи до авторів з проханням з'ясувати деякі незрозумілі місця, іноді навіть переробити статтю вдруге. Після одержання зауважень рецензентів вони відсилалися до автора або головного редактора, який редагує другий варіант. Після обміну думками писався третій, остаточний варіант» [24, с. 613]. На головну редакцію «ЕУ-2» в Сарселі поклалися такі завдання: редакційне опрацювання статей, доповнення і перевірка отриманого матеріалу, відправлення матеріалу рецензентам, літературне оформлення, технічна підготовка, добір ілюстрацій, картографічне оформлення.

Після опрацювання списку статей потрібно було визначити обсяг і терміни видання енциклопедії. Видавцем мало бути пластове видавництво «Молоде життя», керівником якого був громадський і політичний діяч, голова Союзу українських пластунів у Мюнхені А. Фіголь. Визначено розміри енциклопедії – чотири томи, які планували видати за шість років (потім термін видання було збільшено до восьми років) [17]. Після підготовчої праці, яка тривала два роки, почали видавати окремі зошити «ЕУ-2» (перший з'явився у вересні 1955 р.). Загалом «ЕУ-2» з'явилася у десятих томах, вона охоплювала 4 015 сторінок друку, опубліковано 18 223 гасла, праця над нею тривала 37 років [28, с. 100]. Слід підкреслити, що у «Вістях із Сарселю» після появи окремих томів з'являлися статті зі стислим описом гасел кожного тому, а також із вказівками на подальші плани та складнощі у виданні [12; 14; 20; 19; 25]. Зокрема, серед найбільш глобальних проблем, з якими зіткнулися видавці енциклопедії, була недостатня кількість фахових авторів, зменшення кількості співробітників, необхідність детальнішого опрацювання гасел, що суб'єктивно висвітлені в «Українській радянській енциклопедії» [13, с. 2].

Після виходу в світ перших томів «ЕУ-2», щоб збільшити темпи праці, змінено хід опрацювання гасел. Раніше їх опрацьовували від літери до літери, а потім почали опрацьовувати ті, яких не вистачало за окремими темами. Це сприяло тому, що працівники могли використати для написання гасел відразу всі наявні в них матеріали з певної теми, а не повертатися до них через певний час [23, с. 2]. Згодом до десяти томної «ЕУ-2» було додано одинадцятий том, у якому подано доповнюючі статті, «errata» – виправлення знайдених у десяти томнику помилок чи неточностей, також додано список фундаторів, які в 1954 – 1991 рр. пожертвували на енциклопедію сумарно 2 876 656 американських доларів. Праця над одинадцятим томом тривала п'ять років (1989 – 1994 рр.), і в його підготовці допомагали фахівці з України. Цінною була допомога авторів, що їх організував Комітет науки і культури при НАН України, особливо його секретар М. Железняк.

Для поширення знань про Україну виникла потреба видати «Енциклопедію українознавства» іншими мовами, насамперед, англійською. До цього видання теж долучився А. Жуковський. Ще під час праці над «ЕУ-1» була домовленість про її видання англійською мовою. До редакції «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» (далі – «АЕУ-1») мали увійти Ю. Шевельов, В. Кубійович (редагування українського тексту) і Л. Мишуга (переклад на англійську мову). В. Кубійович двічі їздив до США, де знайшов співробітників і домовився з Українським народним фюзом про спонсорування, однак робота була припинена (Ю. Шевельов переїхав до США, Л. Мишуга помер) [2, с. 3]. У 1958 р. було вирішено, що нова

енциклопедія буде цілковитою переробкою українського видання, а першу її частину буде видано в двох томах. Восени 1963 р. у видавництві Торонтського університету вийшов перший том «АЕУ-1», а навесні 1971 р. – другий том з оновленням і доповненням найновішого фактажу до 1968 р.

Переробка першого тому енциклопедії була відносно незначною, найбільших змін зазнали статті з історії України. Після появи «АЕУ-1» виникло питання про перевидання англійською мовою «ЕУ-2». НТШ в Європі і головний редактор енциклопедії В. Кубійович вели переговори з Українським народним союзом, щоб він також став видавцем «Encyclopedia of Ukraine» (далі – «АЕУ-2») і взяв на себе фінансовий бік редагування енциклопедії. У 1975 р. був опрацьований план видання «АЕУ-2», який обговорювався на наукових конференціях – у жовтні 1975 р. в Торонто і в грудні того ж року в Нью-Йорку. Однак Український народний союз відмовився від ролі видавця. Видання «АЕУ-2» взяв на себе Клуб українських професіоналів і бізнесменів у Канаді. На підставі домовленості 1977 р. між КІУС та НТШ в Європі видання «АЕУ-2» було забезпечене Канадською фундацією українських студій в Едмонтоні [18, с. 71].

Першим етапом роботи було впорядкування і класифікація понад п'ятнадцяти тисяч статей та поділ їх за змістом і обсягом. Відповідальними за переклад були Т. Закидальський та Ю. Луцький, а відредаговані україномовні гасла, готові до перекладу, їм надсилали В. Кубійович та А. Жуковський [22, с. 23]. Перший том «АЕУ-2» з'явився у жовтні 1984 р. До нього було додано карту України В. Кубійовича і А. Жуковського. Роботу над другим томом розпочато 1982 р., а до 1993 р. видано було останній (п'ятий) том. У 1994 р. відбулася презентація цього видання в Києві [27, с. 7].

Слід підкреслити, що В. Кубійович наголошував на тому, що «АЕУ-2» – це не цілком оригінальний твір, а є переробкою «ЕУ-2» при всебічному використанні матеріалів з «АЕУ-1». «АЕУ-2» спрямована на те, щоб сконцентрувати зміст, поновити фактаж та доповнити новими гаслами. До найбільших складнощів роботи над «АЕУ-2» належало опрацювання синтетичних гасел з окремих галузей знань про Україну [24, с. 523]. На практиці ж виявилось, що «АЕУ-2» стала фактично новою оригінальною енциклопедією, адже матеріал було оновлено і перероблено, а також додано багато нових гасел. При оновленні українознавчого матеріалу звернено більшу увагу на фізико-хімічні, математичні, біологічні, технічні науки, а також на гасла з економіки, соціології, політології. Внесено низку поправок до гасел з «ЕУ-2», подано нові статистичні дані та значно докладнішу бібліографію, а також збільшено кількість ілюстрацій [4, с. 334].

27 жовтня 1984 р. в Торонто відбулося урочисте зібрання, на якому презентовано перший том «АЕУ-2». Головну редакцію представляли В. Кубійович і А. Жуковський. У листопаді 1984 р. в Українській бібліотеці імені С. Петлюри в Парижі відбулася презентація першого тому «АЕУ-2» [16, с. 52]. Варто зазначити, що останні три томи енциклопедії вийшли за редакцією Д. Гусара-Струка. Як і у випадку з «ЕУ-2», про стан праці над «АЕУ-2» постійно з'являлися повідомлення у «Вістях із Сарселю», зокрема, у публікації І. Кедрина було здійснено загальний огляд історії видання англійськомовної енциклопедії [8].

Слід підкреслити, що виник також задум видання «Енциклопедії українознавства» французькою мовою. 1 жовтня 1988 р. було запрошено М. Маланчук для перекладу статей, але брак коштів не дозволив видати франкомовну енциклопедію. Українська громада в Буенос-Айресі порушувала питання видання енциклопедії іспанською мовою. Близьким до реалізації був проект видання німецькою мовою. Так, були спроби домовленостей із директором Інституту Східної Європи в Мюнхені Г. Кохом, а також видавництво Українсько-німецького товариство імені Гердера було готове видати німецькомовну енциклопедію, але цей проект не був реалізований [6, с. 42]. Зауважимо, що 29 червня 1985 р. була заснована Фундація приятелів Енциклопедії України (далі – ФПЕУ) під керівництвом В. Баранецького, яка спільно із Фундацією енциклопедії України в Канаді фінансувала видання десятого та одинадцятого томів «ЕУ-2», а згодом забезпечила фінансування підготовки «Енциклопедії української діаспори».

Варто зазначити, що українському читачеві в радянські часи ознайомитися з «Енциклопедією українознавства» було досить важко. Зі зміною політичної ситуації в Україні постало питання про видання тут оновленої «Енциклопедії українознавства». На першій науковій сесії НТШ у Львові у березні 1990 р. А. Жуковський представив план оновленого видання «ЕУ-2», до якого мали бути залучені не лише науковці діаспори, але й України, зокрема, члени НТШ у Львові. Головним редактором цього видання мав стати директор Інституту української літератури імені Т. Шевченка М. Жулинський. Однак ініціатори створення нової енциклопедії зіткнулися із значними труднощами, пов'язаними з браком коштів та зайнятістю науковців, відповідальних за проект. Відповідно, було вирішено негайно

приступити до репринтного перевидання в Україні «ЕУ-1» та «ЕУ-2», до яких згодом могли увійти нові томи з доповненням і осучасненням матеріалу [18, с. 359].

Головним натхненником перевидання двох частин енциклопедії в Україні був А. Жуковський, а також фінансову підтримку надала ФПЕУ в США на чолі з В. Баранецьким та Фундація енциклопедії України в Канаді на чолі з О. Іванусівом [21, с. 38]. Перевиданням «ЕУ-2» в Україні займалося НТШ у Львові, а «ЕУ-1» – Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Матеріал був дещо застарілий, тому з метою осучаснення перевиданої енциклопедії планувалося видати тритомну доповнену «Енциклопедію українознавства». Для реалізації цього проекту передбачалося створення двох редакційних груп у Львові та Парижі. Однак оскільки в діаспорі бракувало фахівців з окремих питань, то поставали проблеми і авторів, і редакторів гасел. В Україні необхідно було спочатку укласти каталог статей до енциклопедії, визначити їх розміри і відповідно коло відповідальних осіб за окремі напрямки [7, с. 320]. Для створення центрального осередку енциклопедії у грудні 1997 р. було утворено Координаційне бюро в Києві, яке очолив М. Железняк (тепер це Інститут енциклопедичних досліджень НАН України). Підкреслимо, що ідея створення «ЕСУ» виникла в А. Жуковського і була підтримана Президією НАН України [446, с. 9]. Співголовою головної редакційної колегії було запрошено І. Дзюбу, а також голову НТШ у Львові О. Романіва і голову НТШ в Європі А. Жуковського. Із кінця 1995 р. НАН України стала спільно з НТШ співвидавцем нового енциклопедичного проекту.

У процесі роботи над енциклопедією робилися різні уточнення і зміни. Оскільки небагато читачів мали «Енциклопедію українознавства», тому було вирішено створити не додаток, а повністю новий твір. Назва була змінена з «Енциклопедії українознавства-3» на «Енциклопедія Сучасної України». Після цього розпочалися розмови про встановлення хронологічної межі висвітлення матеріалу. Остаточно прийнято рішення, щоб обмежити видання до періоду ХХ ст. У вересні 1993 р. на презентації «АЕУ-2» А. Жуковський зазначив, що «Енциклопедія українознавства» – «це діаспоральний вклад у загальноукраїнську скарбницю знання і даних про Україну... Хочу побажати, щоб «Енциклопедія України» знайшла якнайбільше поширення і спричинилася до правдивої інформації про Україну як у західному світі, так і в Україні. Це буде найкраща нагорода для трудівників цього великого діла» [6, с. 61]. Таким було прагнення науковця, що брав активну участь у підготовці «Енциклопедії українознавства» і доклав чималих зусиль для того, щоб вона побачила світ.

Слід підкреслити, що поява енциклопедії стала вагомою подією в житті української діаспори, адже в ній фактично вперше було системно подано відомості про Україну, її історію та життя народу, а також у бібліографічних покажчиках до гасел зібрано широке коло джерел та літератури з українознавства. Оскільки енциклопедія створена в умовах бездержавності, то основний акцент у її гаслах зроблено на змаганнях проти окупаційних режимів, на проявах української самостійності, застосовано державницький принцип викладення історії. Погоджуємося з І. Краснодемською, яка, оцінюючи значення енциклопедії, зазначала, що вона стала неоціненним доробком у розробці понятійно-термінологічного апарату українознавства і сприяла розгортанню комплексного пізнання й самопізнання українського народу та його країни, стала підґрунтям для науково-дослідної роботи і впровадження українознавства в освітній процес [9, с. 109]. Фактично поява енциклопедії сприяла становленню українознавства як цілісної системи знань про Україну та ознайомленню світової громадськості з її історією. Енциклопедія стала неоцінним джерелом знань про Україну в світі.

1. Добрянський М. Візитна картка нації / М. Добрянський // Вісті з Сарселю. – 1975. – Ч. 17. – С. 1-3.
2. Драган А. Англomовна Енциклопедія українознавства, її підготовка й публікація / А. Драган // Вісті із Сарселю. – 1985. – Ч. 27. – С. 3-5; 10, 12.
3. Железняк М. Від ЕУ – до ЕСУ / М. Железняк // Архіви України. – К. : Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститут історії України НАН України, Державний комітет архівів України, 2010. – Вип. 5 (270). – С. 259-264.
4. Жуковський А. Важливе українознавче видання (Поява англomовної Енциклопедії України, томи III, IV, V) / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені

- Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 332-335.
5. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку Енциклопедії українознавства / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 3-4. – С. 15-22.
 6. Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / А. Жуковський. – К. : Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2000. – 139 с.
 7. Жуковський А. Пропозиції до другого видання словникової «Енциклопедії Українознавства» / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 317-325.
 8. Кедрин І. Англомовна гаслова енциклопедія / І. Кедрин // Вісті із Сарселю. – 1985. – Ч. 27. – С. 31-32.
 9. Краснодемська І. Енциклопедія українознавства у становленні та розвитку науки самопізнання / І. Краснодемська // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 107-111.
 10. Кубійович В. Мені 85 / В. Кубійович. – Мюнхен : Молоде життя, 1985. – 307 с.
 11. Кубійович В. Наукові праці: у 2-х томах / [упор. О. Шаблій]. – Париж; Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – Т. I. – 800 с.
 12. Кубійович В. Восьмий том «Енциклопедії Українознавства 2» / В. Кубійович // Вісті із Сарселю. – 1979. – Ч. 21. – С. 3-7.
 13. Кубійович В. Напередодні появи четвертого тому ЕУ/2 / В. Кубійович // Вісті із Сарселю. – 1965. – Ч. 4. – С. 1-4.
 14. Кубійович В. Сьомий том «Енциклопедії Українознавства 2» / В. Кубійович // Вісті із Сарселю. – 1973. – Ч. 13. – С. 15-17.
 15. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / [упор. Ю. Мицик]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 566 с.
 16. Маслов М. Поява першого тому АЕУ-2 / М. Маслов // Вісті із Сарселю. – 1985. – Ч. 27. – С. 52-60.
 17. На порозі нового етапу праці // Вісті із Сарселю. – 1964. – Ч. 3. – С. 1-2.
 18. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.
 19. П'ятий том «Енциклопедії Українознавства 2» // Вісті із Сарселю. – 1969. – Ч. 11. – С. 1-4.
 20. Появився 1-й (21-й) зошит п'ятого тому ЕУ-2 // Вісті із Сарселю. – 1966. – Ч. 6. – С. 7-8.
 21. Романів О. Завершення великого видавничого проекту НТШ / О. Романів // Вісник НТШ. – 2001. – Ч. 26. – С. 38.
 22. Сенькусь Р. Англомовна енциклопедія України та її спадкоємець, <www.encyclopediaofukraine.com> / Р. Сенькусь // Енциклопедичний вісник України. Збірник наукових праць / [гол. ред. М. Железняк]. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 23-26.
 23. Фіголь А. Завершено передостанній етап праці видання ЕУ/2 / А. Фіголь // Вісті із Сарселю. – 1979. – Ч. 21. – С. 1-2.
 24. Шаблій О. Володимир Кубійович: Енциклопедія життя і творення / О. Шаблій. – Париж; Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – 703 с.
 25. Шостий том «Енциклопедії Українознавства 2» // Вісті із Сарселю. – 1975. – Ч. 17. – С. 59-62.
 26. Яремчук Д. 75-річчя проф. Аркадія Жуковського / Д. Яремчук // Український голос. – 10 лютого 1997. – № 5 – С. 3.
 27. Zhukovsky A. Poiava anhlomovnoi entshyklopedii Ukrainy. Tomy III; IV; V / A. Zhukovsky // Visnyk NTSH. – 1994. – № 8-9. – Р. 7, 15.
 28. Nazaruk B. Znaczenie emigracyjnej Encyklopedii ukrainoznawstwa dla kultury ukraińskiej / B. Nazaruk // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 25-26. Spotkania polsko-ukraińskie. Emigracja ukraińska historia, kultura, postacie, instytucje, związki z Polakami. Studia Ucrainica / [pod redakcją S. Kozaka]. – Warszawa : TYRSA, 2008. – S. 96-103.